

Sharre, P. *Nevydyma armii. Avtonomna zbroia ta maibutnie viiny [The Invisible Army. Autonomous Weapons and the Future of War]*. Kyiv: BookChef, 2023. 448 p. [In Ukrainian].

Alexiyevets L. & Alexiyevets M. 2020. Ukraine — the NATO: Mutual Relations and Partnerships Main States. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk*. Vyp. 14. S. 175–189. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058x.14.197189>

УДК 327.5:911.3]:316.776.23](02)

DOI: 10.20535/2307-5244.60.2025.338337

Д. В. Веденєєв

ORCID: 0000-0002-8929-9875

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

С. О. Кости́лева

ORCID: 0000-0002-0909-7887

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

D. Viedenieiev

National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»

S. Kostylieva

National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»

**ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ
ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИБОРСТВА В УКРАЇНІ:
ПРОВІДНІ НАПРЯМИ ТА НАУКОВІ ОСЕРЕДКИ
(1991 — ПЕРША ЧВЕРТЬ XXI ст.)**

*Research on the Theory and History of Information Confrontation
in Ukraine: Leading Directions and Scientific Centres
(1991 — First Quarter of the 21st Century)*

У статті зроблено історико-наукознавчий аналіз особливостей розвитку в пострадянській Україні наукових досліджень у сфері інформаційного протиборства як одного з ключових елементів сучасної воєнно-політичної конфліктності та неконвенційних (гібридних) війн. Розглянуто провідні суспільні та оборонно-безпекові чинники, які вплинули на формування проблематики профільних студій, інфраструктуру вивчення інформаційної боротьби в секторі безпеки та оборони України, становлення вітчизняної наукової школи. Проаналізовано головні напрями досліджень інформаційної безпеки в інтересах науково-аналітичного забезпечення відсічі новітнім загрозам національній безпеці України.

Ключові слова: інформаційно-психологічне протиборство; історія військового мистецтва; історія науки; стратегічні комунікації; військове будівництво; «гібридна» війна.

This article analyses various aspects of military-political cooperation between Ukraine and the North Atlantic Treaty Organization (NATO) from the restoration of Ukraine's state independence in 1991 to mid-2024. In 2019, the Verkhovna Rada of Ukraine enshrined in the Constitution the course toward obtaining membership in the European Union and NATO. It is worth emphasizing that Ukraine, as an international entity, has entered into numerous agreements, memoranda, and arrangements with NATO, and the evolution of these relations is examined in this context. In the 1990's, Ukraine received certain security guarantees from powerful states. It was believed that Ukraine, through reforms, should achieve a certain level of development in the military industry, state and national security, and the defense-technical sector, which would eventually lead to full Euro-Atlantic integration. However, there were specific gaps in this strategy. In 2014, Russia annexed Crimea and initiated a war in the eastern regions of Ukraine, violating all international treaties and conventions. Several media outlets dubbed this conflict a «hybrid war». In February 2022, the Russian authorities issued a criminal order to their army and launched a full-scale war against Ukraine. The international community responded, and leading Western countries have been providing Ukraine with weapons to defend its territorial integrity and prevent the spread of war across the European continent. This article examines key events and documents from the period of Ukraine-NATO interaction. The evolution of military-political cooperation between Ukraine and NATO is considered through systematic and retrospective analysis. Emphasis is placed on the historical context, which includes the study of the main stages of cooperation, signed agreements, and achieved arrangements. Attention is focused on the assessment of political aspects, involving the evaluation of political decisions and strategies from both Ukraine and NATO.

Keywords: information and psychological confrontation; history of military art; history of science; strategic communications; military construction; «hybrid» war.

Актуальність теми дослідження. Одним із базових явищ сучасної політичної реальності та воєнної конфліктності є інформаційне протиборство (ІП) — комплекс інформаційно-психологічних та інформаційно-технічних заходів, що вживаються з метою дезорганізувати державне управління й управління військами, підірвати морально-психологічну стійкість особового складу військових формувань і населення противника, а також забезпечити захист власних інформаційних ресурсів, інформаційної інфраструкту-

ри та інших складових інформаційного середовища. В сучасному світі реальністю стало досягнення інформаційної переваги над противником шляхом інтегрованих інформаційних війн стратегічного рівня, інформаційно-ударних операцій (кампаній) проти систем державного та військового управління, нейтралізації інформаційно-стратегічного ресурсу противника.

По суті, йдеться про глибоку зміну парадигми військового мистецтва й воєнно-політичної конфліктності загалом. З певної функції в системі всебічного забезпечення бойових і спеціальних дій, інформаційно-психологічний вплив перетворився на чинник управління воєнно-політичними процесами, корегування стратегії та різноманітного моделювання суспільно-політичної реальності й майбутнього. Особливої ваги інформаційне протиборство набуло в стратегії неконвенційних («гібридних») війн. Усталені у світовій воєнно-концептуальній та воєнно-теоретичній думці погляди на сутність і структуру неконвенційної (гібридної) конфліктності є консенсусними у визнанні надзвичайно вагомої ролі в них інформаційно-психологічного протиборства. За доречними висловом професора Центру Маршалла У. Джеймса, гібридна війна асиметрична за визначенням, і «розвиток інформаційних технологій дає змогу державам і недержавним суб'єктам спрямовувати дії проти політичних керівників і громадськості через глобалізовані мережеві ЗМІ та інтернет», включати у структуру військових дій правові, культурні, соціальні, моральні, психологічні аспекти у тих випадках, де збройна сила менш придатна для вирішення політичних завдань (Witner, G. R. 2020, p. 8).

До пріоритетних складових арсеналу ІП відносять застосування інформаційної зброї проти систем управління противника; психологічну боротьбу; інформаційно-інтелектуальний вплив на морально-психологічний стан військ і населення противника; стратегічну дезінформацію; боротьбу в кіберпросторі; застосування різноманітних засобів радіоелектронної боротьби; ударних засобів виведення з ладу інформаційних ресурсів та систем противника (Толубко, В. Б. & Рось, А. О. 2002, с. 24–25)¹.

Загальна постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. «Доктрина інформаційної безпеки України», яка набула чинності за Указом Президента України від 25 лютого 2017 р.² наголосила на перетворенні інформаційної сфери на ключову арену міждержавного протиборства. Підкреслювалося, що інформаційні технології впливу на свідомість громадян здатні провокувати насильницьке повалення державного ладу, порушення суверенітету й територіальної цілісності Укра-

¹ Інформаційна безпека у військовій сфері. Київ: НУОУ імені Івана Черняховського, 2014. С. 87–90.

² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України». Указ Президента України від 25 лютого 2017 р. №47/2017. URL: <https://salo.li/Fe34e8A>

їни, розпалювання національної та релігійної ворожнечі. Захист держави й українського суспільства від руйнівних інформаційно-психологічних впливів і агресивної деструктивної пропаганди належав до життєво важливих інтересів України в інформаційній сфері. Ставилося завдання науково забезпечити інформаційну безпеку — «визначення інноваційних підходів до формування системи захисту та розвитку інформаційного простору в умовах глобалізації та вільного обігу інформації»¹.

Отже, важливим напрямом когнітивного супроводження захисту інформаційного виміру буття держави й суспільства є поглиблене студіювання всього спектру відповідних витончених і високотехнологічних загроз, структур, форм, методів технологій інформаційної агресії та особливостей модерного інформаційно-психологічного протистояння. Історико-наукознавчий аналіз розвитку в пострадянській Україні наукових поглядів на інформаційне протистояння сприятиме визначенню наявних доробків і формуванню перспективних напрямів подальших наукових пошуків у цій царині.

Відповідно, *метою статті є історична реконструкція розвитку в суверенній Україні досліджень проблематики інформаційного протистояння* — в єдності їх суспільної та воєнно-політичної детермінованості, становлення профільної наукової інфраструктури та науково-когнітивної спрямованості основних напрямів цих студій в інтересах науково-аналітичного забезпечення сектору безпеки і оборони та протистояння неконвенційним («гібридним») небезпекам.

Аналіз історіографічної бази. Питання розвитку й структурування вітчизняних наукових досліджень у сфері інформаційного протистояння висвітлювалися, зазвичай, в історіографічних і наукознавчих фрагментах монографій або колективних праць з історії, теорії й технологій інформаційних війн, ролі інформаційного протистояння в стратегії неконвенційних (гібридних) війн, розвитку системи стратегічних комунікацій в Україні (Агаєв, Н. А., Герасименко, М. В. & Дикун, В. Г. та ін. 2020; Жарков, Я. М., Петрик, В. М. & Присяжнюк, М. М. 2013; Куйбіда, В., Бебик, В. & Дмитренко, М. та ін. 2019; Пилипчук, В. Г., Компанцева, Л. Ф. & Кудінов, С. С. та ін. 2018; Почепцов, Г. 2015; Уханова, Н. С. 2022 та інші)².

Водночас робляться теоретичні узагальнення щодо функцій інформаційно-когнітивного протистояння в загальній парадигмі сучасних війн і воєнно-політичної конфліктності. Доцільно згадати капітальну працю відомих

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України». Указ Президента України від 25 лютого 2017 р. № 47/2017. URL: <https://salو.li/Fe34e8A>

² Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс: монографія / за ред. В. А. Кротюка. Харків: Федорко, 2021. 558 с.; Гібридна війна: in verbo et in praxi: монографія / під заг. ред. Р. О. Додонова. 2017. Вінниця: НіланЛТД. 412 с.; Інформаційний вимір гібридної війни: досвід України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ: НУОУ, 2017. 104 с.; Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. 2017. Київ: НІСД. 496 с.

українських безпекознавців Національного інституту стратегічних досліджень Б. Парахонського та Г. Яворської (Парахонський, Б. О. & Яворська Г. М. 2019), в якій, зокрема, досліджується стратегічний рівень функцій інформаційного протиборства у теорії сучасних війн, а також розкривається зміст таких новітніх складових ІП як ментальна й когнітивна боротьба.

Поряд із цим, залишається актуальною необхідність підготувати спеціальне історико-наукознавче дослідження особливостей становлення національної школи з дослідження теорії та історії інформаційно-психологічного протиборства як перспективної складової модерної воєнно-політичної конфліктності.

Методологія дослідження. Серед загальнонаукових методів теоретичного дослідження автори, передовсім, застосували структурно-системний метод, який дав змогу розкрити предмет дослідження у формі (з одного боку), підсистеми (елемента) складної системи розвитку національної науки та її воєнно-безпекової функціональної складової, виявити комплекс суспільних і когнітивних чинників впливу на формування наукових поглядів на інформаційне протиборство (далі — ІП). З іншого боку, застосування згаданого методу надає змогу висвітлити вітчизняну систему дослідження як самодостатню науково-дослідну систему, сукупність функціонально й ієрархічно пов'язаних елементів організаційного та інтелектуального порядку. Використання методу моделювання дає можливість реконструювати національну модель профільних досліджень із притаманними їй загальними й особливими властивостями в умовах розвитку цієї проблематики у світовій науці. Метод синергії відкриває можливості узагальнити сукупний науково-пізнавальний ефект розвитку досліджень проблематики інформаційного протиборства як одного з магістральних елементів сучасних війн і неконвенційної конфліктності.

Поряд з цим, історико-наукознавча спрямованість авторського дослідження обумовлює доцільність активного застосування пізнавальних підходів наукознавства як дослідницької галузі з вивчення розвитку, структури та динаміки наукової діяльності в її діалектичному зв'язку з іншими соціальними інститутами, матеріальним і духовним буттям людей. При цьому, на думку авторів, продуктивними видаються такі пізнавальні підходи наукознавства, котрі б ми охарактеризували як: історико-ретроспективний (логіко-хронологічна реконструкція розвитку відповідних досліджень); суспільно-соціологічний (розкриття детермінації спрямованості й визначення змістовних пріоритетів дослідження відповідними суспільними потребами); організаційно-інституціональний (дослідження розвитку спеціалізованих структур, форм організації й управління відповідними дослідженнями у контексті функціонування національної науково-технічної системи); концептуально-методологічний (виявлення сутності наріжних теоретико-методологічних і концептуальних засад дослідницького напряму).

Виклад основного матеріалу дослідження. В радянський період історії й за умов міжблокового протистояння у світі («холодної» та психологічної війн 1945–1991 рр.) фахові дослідження теорії й інструментарію інформаційно-психологічного протистояння здебільшого були закриті та належали до компетенції органів державної безпеки. Передусім — це праці працівників КДБ СРСР з вивчення механізмів т. зв. «ідеологічної диверсії» проти радянського державного ладу (див. наприклад: Бобков, Ф. Д. & Сидоренко, А. Г. 1976; Левенко, О. С. 1981; Грицаєнко, А. В., Мерзликин, Н. В. & Сидоренко, А. Г. 1990) та політорганів Збройних сил (ЗС) СРСР, у яких інформаційно-психологічний вплив на війська й населення країн-противників провадило 7-е управління (спеціальної пропаганди) Головного політичного управління Радянської Армії та Військово-Морського Флоту (ГПУ РА та ВМФ). З відкритих профільних праць вирізнялася монографія з аналізу механізмів психологічної війни та інформаційно-психологічних операцій (ІПСО) начальника управління спецпропаганди (1979–1984 рр.) Д. Волкогонова (Волкогонов, Д. А. 1983).

ЗС України успадкували апарати спецпропаганди Київського, Прикарпатського (ПрикВО) та Одеського військових округів Радянської Армії, досвідчені кадри спеціалістів у сфері інформаційного протистояння. При цьому спецпропагандисти ПрикВО мали досвід інформаційного забезпечення в низці локальних збройних конфліктів і операцій. Після введення радянських військ в Угорщину в листопаді 1956 р. для придушення антиурядового й антирадянського повстання до участі в операції «Вихор» до складу групи офіцерів ГПУ РА та ВМФ включили й працівників відділу спецпропаганди ПрикВО¹. Близькою за змістом стала і робота спецпропагандистів під час введення військ СРСР та Організації Варшавського Договору в Чехословаччину 1968 р. (операція «Дунай»). Солідний досвід ІПСО у специфічних умовах східного традиційного суспільства дала Афганська війна 1979–1989 рр. У її рамках склався розлогий апарат психологічного впливу Обмеженого контингенту радянських військ тощо (Компанцева, Л. Ф., Остроухов, В. В. & Петрик, В. М. та ін. 2012, с. 116–119). Спеціалісти з ІПСО набули солідного досвіду з вивчення організації та методів діяльності структур психологічної війни країн НАТО. Досліджувалися форми й методи спецпропаганди в локальних війнах і збройних конфліктах 1950–1980-х рр. Велике практичне значення мало «Наставляння з ведення політичної роботи серед військ і населення противника у бойових умовах» як базовий статутний документ з організації спецпропаганди. Фахівців готував факультет спецпропаганди Військового Червонопрапорного інституту МО СРСР (1974–1994 рр.) (Волковский, Н. Л. 2003, с. 606–619)².

¹ Жарков Я. М. Інформаційно-психологічний вплив на війська та населення противника (1939–2000 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22. Київ, 2007. 21 с.

² Серед його випускників значний внесок у становлення сучасної української науково-педагогічної школи інформаційного протистояння зробив Я. М. Жарков, полковник у відставці, канди-

Істотні особливості мали дослідження механізмів ІП в українському радянському суспільствознавстві. Передусім ідеться про праці науковців Інституту історії партії при ЦК КПУ, Інституту соціальних та економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР (мав відділ зарубіжних ідеологічних течій) та Інституту історії АН УРСР (1968 р. там відкрився відділ зарубіжної історіографії з «критики буржуазних фальсифікацій історії України»). Спеціалізацією академічних досліджень в Українській РСР були діяльність націоналістичних об'єднань діаспори доби «холодної війни», діяльність українознавчих і радянологічних інституцій діаспори. Було підготовлено низку праць із участі в ІП окресленого періоду діаспорних суспільних і наукових «радянологічних» установ (див. наприклад: Варварцев, М. М. 1976; Горелов, М. Є., Камінський, Є. Є. & Клименко, Т. Г. 1988; Щербак, В. Г. & Камінський, Є. Є. 1983).

Проте жорсткий політико-ідеологічний контроль суттєво послабив пізнавальний і методологічний рівень українських радянських істориків. Згадані роботи були рясно просякнуті лайливою лексикою «таврування українських буржуазних націоналістів», містили набір кліше ідеологічного протиборства, що не могло не позначитися на їхній науковій спроможності. Обмеженням був доступ до необхідної джерельної бази. Достатньо сказати, що органи держбезпеки зверталися до ЦК Компартії України з попередженням про «шкідливу» діяльність відділу зарубіжної історіографії та проблем ідеологічної боротьби Інституту історії АН УРСР: «При становищі, що склалося, відділ зарубіжної історіографії, по суті, є потенціальним джерелом поширення націоналістичної літератури»¹. Відповідно, в УРСР не склалося адекватної умовам психологічної війни школи дослідження механізмів і технологій сучасного ІП.

Розглянемо формування певних оборонно-безпекових чинників, які каталізували розвиток досліджень актуальної проблематики інформаційного протиборства в пострадянській Україні. На думку профільних спеціалістів, в Україні до початку 2000-х рр. спостерігалось помітне відставання від рівня провідних країн світу у вирішенні організаційно-функціональних і науково-аналітичних проблем адаптації (підготовки) структур сектору безпеки та оборони до особливостей сучасного інформаційно-психологічного протиборства. Існувала необхідність, зокрема, вдосконалити нормативно-правову базу державної системи інформаційної безпеки, розгорнути наукові дослідження сучасних технологій моніторингу інформаційного простору, виявляти ознаки проведення спеціальних інформаційних операцій, розробити дослідні зразки перспективних засобів ІП в комп'ютерних і телекому-

дат історичних наук, доцент. Тривалий час очолював кафедру зарубіжної воєнної інформації Військового інституту КНУ ім. Тараса Шевченка. Автор низки монографій та численних статей з проблем сучасного інформаційно-психологічного протиборства та інформаційної безпеки держави.

¹ Галузевий державний архів СБУ (ГДА СБУ). Ф. 16. Оп. 1. Спр. 2. Т. 2. Арк. 292.

нікаційних мережах, створити систему підготовки профільних кадрів зі спеціальності «Інформаційна безпека держави»¹.

Недоліки в організації інформаційно-психологічного забезпечення показав, зокрема, перший період діяльності українського миротворчого контингенту в Іраку (2003–2008 рр.). Для їх подолання довелося створити позаштатну групу психологічних операцій, розгорнути науково-аналітичні дослідження менталітету населення, стереотипів мислення, культури, етнічної й конфесійної ситуації, на основі чого розроблялися практичні рекомендації командуванню. 2004 р. міністр оборони України затвердив «Довгострокову програму морально-психологічної підтримки українського миротворчого контингенту у Республіці Ірак»², згідно з якою не тільки створювався Центр морально-психологічної підтримки миротворців, а й передбачалося поглиблення вивчення культури, національних і релігійних традицій, звичаїв, специфіки спілкування з місцевим населенням. В Іраку вперше було застосовано штатне відділення ІПСО з 4 співробітників. Його діяльність сприяла дослідно-аналітичному осмисленню низки важливих питань сучасного ІП: визначення змісту офіційної пропаганди, технологій, форм і способів діяльності органів інформаційно-психологічних операцій; оцінка морально-психологічного стану своїх військ, противника, цивільного населення; зміст наративів з дезінформації та деморалізації особового складу противника; прогнозування сценаріїв інформаційно-психологічного впливу противника; планування контрпропагандистських заходів з протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад тощо (див. докладніше: Жарков, Я. М. & Беседіна, Л. М. 2009; Веденєєв, Д. В. & Семенюк, О. Г. 2023).

Щоправда, на думку дослідників, до 2014 р. існували серйозні проблеми з організацією управління захистом інформаційної безпеки держави та проведенням власних акцій ІПСО. Зокрема, не існувало доктринального документа щодо захисту інтересів держави в інформаційній сфері як основи скоординованої діяльності державних органів. Функції управління у цій сфері розподілялися між сімома органами й відомствами: РНБО України, СБУ, МОН України, Міністерством культури України тощо. Проте після 2014 р. розвиток і диференціація напрямів досліджень тематики ІП якісно прискорилися під впливом новітніх воєнно-політичних викликів національній державності й інформаційній безпеці України (Див.: Алещенко, В. І. 2019b), котрі спричинили:

- розбудову системи стратегічних комунікацій (СТК) відповідно до нової Воєнної доктрини України від 2015 р. Стратегічний оборонний бюлетень України утвердив розвиток СТК одним із основних напрямів удо-

¹ Жарков Я. М. Інформаційно-психологічний вплив на війська та населення противника (1939–2000 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22. Київ, 2007. С. 15–16.

² Довгострокова програма морально-психологічної підтримки українського миротворчого контингенту у Республіці Ірак // Воєнна історія. 2004. № 4–6. С. 15–19.

сконалення системи управління силами оборони, а «Доктрина інформаційної безпеки України» визначила стратегічні комунікації як скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави — публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій (див. докладніше: Капштик, О. В. 2018);

- формування, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо Сил спеціальних операцій Збройних Сил України» від 7 липня 2016 р., Сил спеціальних операцій як нового окремого компоненту ЗС України, котрі ввібрали структури (частини) інформаційно-психологічних операцій (див. докладніше: Веденєєв, Д. & Сегеда, С. 2023);
- створення в регіоні проведення АТО та ООС на Сході України мережі органів інформаційно-психологічного протидіювання згідно з «Планом інформаційних заходів в ході проведення стабілізаційних дій та оборонної операції в зоні проведення операції на території Донецької та Луганської областей» (див. зокрема: Агаєв, Н. А., Дикун, В. Г. & Чорний, В. С. та ін. 2020, с. 716–727)¹;
- створення нових або активізація наукової (науково-педагогічної) діяльності з проблематики ІІ установ (підрозділів) різної відомчої належності.

Розглянемо зміст основних напрямів вітчизняних наукових досліджень проблематики ІІ. З розвитком структур інформаційного впливу Збройних Сил та інших силових структур, розуміння нечуваного зростання фактору інформаційної боротьби, представники української наукової думки все більше зверталися до наукового забезпечення оволодіння мистецтвом ІІ в інтересах їх проведення силами профільних органів сектору безпеки і оборони України. Зокрема, було проведено ґрунтовне дослідження історичного досвіду організації та діяльності структур інформаційно-психологічного протидіювання провідних країн світу в 1945 — на початку ХХІ ст., з наголосом на застосування арсеналу інформаційної боротьби у Другій світовій війні, локальних війнах і конфліктах та в «холодній війні» після 1945 р. (див. наприклад: Жарков, Я. М., Петрик, В. М. & Присяжнюк, М. М. 2013; Компанцева, Л. Ф., Остроухов, В. В. & Петрик, В. М. та ін. 2012; Странніков, А. М. 2006; Черник, П. & Шумка, А. 2008)².

¹ Твердохліб Ю. М. Інформаційно-психологічні операції у російсько-українській гібридній війні. Дис... канд. політ. наук. 23.00.04. Чернівці, 2019. С. 74–114.

² Вилко В. М. Інформаційно-психологічне забезпечення збройних сил США в локальних війнах і збройних конфліктах 1950–2000 рр. (історичний аспект). Автореф. дис. канд. істор. наук. 07.02.22 — військова історія. Київ: 2005. 20 с.; Жарков Я. М. Інформаційно-психологічний вплив на війська та населення противника (1939–2000 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22. Київ, 2007. С. 15–16; Павловська, С. В. Розвиток форм і методів діяльності мас-медіа у воєнних конфліктах другої половини ХХ століття. Автореф. дис. канд. істор. наук. 07.02.22 — військова історія. Київ, 2010. 21 с.

В Україні в умовах розбудови сектору безпеки та оборони держави, зростання ваги фактора ІІ у сучасних війнах нового концептуального типу, на межі 1990/2000-х почала сформуватися власна наукова сфера (сукупність наукових шкіл та напрямів) із вивчення феномену інформаційної (інформаційно-психологічної) боротьби (операцій) як знаряддя корегування суспільно-політичної та когнітивної реальності. Одними із її піонерів стали знані вчені-безпекознавці В. Горбулін, О. Додонов, Д. Ланде, О. Литвиненко, Г. Почепцов (див.: Горбулін, В. П., Додонов, О. Г. & Ланде, Д. В. 2009; Литвиненко, О. В. 2003; Почепцов, Г. Г. 2000). Виокремлювалися певні магістральні напрями дослідження проблем інформаційної боротьби, серед яких — дослідження власне спеціально-гуманітарних аспектів (стратегій, тактики, технологій впливу на свідомість та управління поведінкою людських спільнот, алгоритмів проведення ІІсО тощо) й технологіко-технічних засад інформаційного протиборства. Одночасно формувалися техніко-кібернетичний напрям дослідження ІІ та спеціально-гуманітарний напрям з вивчення сутності спеціальних інформаційно-психологічних операцій. О. Литвиненко, зокрема, провів політологічний аналіз феномена спеціальної інформаційної операції, встановивши, що інформаційні операції, на відміну від психологічних, базуються не стільки на особливостях людської психіки, скільки «на характерних рисах соціально-політичної комунікації у суспільствах, де вони здійснюються», і спрямовані на структуру суспільної комунікації супротивника (Литвиненко, О. 1999).

В рамках оборонно-безпечового будівництва та з урахуванням радикального зростання ваги системи заходів (органів) впливу на свідомість військ і населення противника в умовах конфліктів межі ХХ і ХХІ ст., нових концепцій завоювання інформаційної та морально-психологічної переваги над противником, власних профільних досліджень і надбань вітчизняного воєнно-безпечового будівництва в Україні оформилася система концептуальних та науково-практичних поглядів на сутність і складові боротьби в інформаційному просторі, захист особового складу військових формувань України від негативного інформаційно-психологічного впливу.

В працях провідних сучасних українських дослідників проблем інформаційного протиборства В. Алещенка, М. Биченка, В. Горбуліна, Т. Дзюби, О. Додонova, Я. Жаркова, І. Замаруєвої, О. Литвиненка, Л. Компанцевої, В. Остроухова, І. Пампухи, В. Петрика, Г. Почепцова, М. Присяжнюка, Ю. Пунди, А. Рося, О. Сальнікової, В. Толубка, В. Шемяєва та інших запропоновано наукове бачення функціональних складових, форм і методів, закономірностей інформаційної боротьби. Вітчизняні дослідники виявили пов'язані пріоритетні завдання інформаційно-психологічного протиборства:

- завдання шкоди (ускладнення роботи, дезорганізація, виведення з ладу тощо) інформаційно-технічним ресурсам держави та її військовим формуванням (військовій організації);

- дезінформування та деморалізація державного та військового керівництва, особового складу військ і населення противника (зокрема, шляхом інформаційно-психологічних операцій — проти населення, проти військ і командування збройних сил противника, а також культурна експансія).

Виокремлювалася сутність ворожого інформаційно-психологічного впливу, визначалися (прогнозувалися) деструктивні наслідки застосування «інформаційної зброї» проти масової свідомості (когнітивно-ментальної сфери суспільства), зокрема: провокування у країні-жертви політичної напруженості й хаосу через маніпулювання суспільною свідомістю соціальних груп; насадження конфронтації й провокування громадянських конфліктів; створення в суспільстві, збройних силах атмосфери бездуховності й аморальності, негативного ставлення до культурної спадщини противника; зниження рівня інформаційного забезпечення органів державної влади й військового керівництва, управління військами, інспірація помилкових управлінських рішень; дезінформування населення й дискредитація органів управління.

Загальноприйнятним став підхід до спеціальних інформаційно-психологічних операцій (основної форми ІП) як до заходів стратегічного й оперативного рівнів, котрі проводяться за участю військово-політичного керівництва держави зусиллям мережі державних і військових органів, по суті — в межах усього сектору безпеки і оборони держави з залученням громадянського суспільства й цивільної інформаційно-культурної сфери. При цьому науковці системи МО України виходили з розуміння змісту ІПсО як сукупності узгоджених і пов'язаних за метою, завданнями, місцем та часом спеціальних дій, що проводяться за єдиним задумом, самостійно або у зв'язку з виконанням інших завдань, спрямованих на створення умов для досягнення стратегічних цілей. Організаційно-функціональними складовими ІПсО українські науковці визначали:

- розвідку та аналітичну діяльність з виявлення реальних і потенційних об'єктів впливу для визначення способів та методів проведення ІПсО або їх нейтралізації;
- оперативне вивчення, оцінювання та прогнозування розвитку суспільно-політичної обстановки силами підрозділів спостереження й спеціальних дій частин (центрів) ІПсО з урахуванням криз і воєнних конфліктів;
- організація й проведення частинами (структурами) інформаційної боротьби легальних або прихованих (під прикриттям) інформаційно-психологічних операцій, спрямованих на об'єкти впливу у взаємодії з інформаційними агенціями, теле-радіокомпаніями, іншими ЗМІ, культурно-освітніми установами;

- запровадження технологічними підрозділами частин ІПСО у комп'ютерні мережі противника спеціальних програм спотворення інформації та комп'ютерних вірусів для руйнації систем управління та зв'язку;
- вжиття заходів ІПСВ силами і засобами спеціалізованих структур та інших профільних закладів;
- радіоелектронне придушення противника та його інформаційно-комунікаційних систем.

Залежно від воєнно-політичних і міжнародних умов, завдань, загального контексту оборонно-безпекових зусиль та завдань, ІПСО дослідники диференціювали за такими рівнями:

- стратегічні ІПСО, котрі проводяться для сприяння досягненню стратегічних цілей політичного курсу держави й забезпечення національних інтересів держави, зазвичай — у комплексі з військовими та невоєнними силами й засобами державних і недержавних інституцій (включаючи загальні можливості інформаційної системи держави);
- оперативно-тактичні, що розгортаються для досягнення завдань меншого масштабу, в конфліктах низької інтенсивності або у військових операціях такого рівня;
- тактичні, що відбуваються на нижчому рівні, для забезпечення потреб військового командування або зовнішньополітичного відомства, на обмеженій території, силами виключно штатних частин (підрозділів) ІПСО силових відомств (див. докладніше: Алещенко, В. І. 2019; Гаврильців, М. Т. 2020; Жарков, Я. М., Петрик, В. М. & Присяжнюк, М. М. 2013; Ткачук, П. П., Гула, Р. В. & Сивак, І. О. 2015).

Відповідні наукові доробки імплементувались у навчальний процес та навчальні видання з підготовки профільних і командних кадрів, оперативного складу правоохоронних органів спеціального призначення тощо (див. зокрема: Дзюба, М. Т., Жарков, Я. М. & Замаруєва, І. В. та ін. 2007; Курбан, О. В. 2016; Петрик, В. М., Бедь, В. В. & Присяжнюк, М. М. та ін. 2018; Толубко, В. Б., Жарков, Я. М. & Замаруєва, І. В. та ін. 2004).

В Україні склалася розгалужена мережа науково-дослідних, науково-педагогічних, аналітичних установ (або окремих спеціалізованих підрозділів у їх складі) з вивчення спектру проблем, пов'язаних із сучасним інформаційним протиборством. Розглянемо структуризацію національного дослідницького поля проблематики інформаційної боротьби.

• Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД, створений 1992 р.), котрий є базовою науково-дослідною установою науково-аналітичного супроводження діяльності Президента України, РНБО України. «Доктрина інформаційної безпеки України» поклала на НІСД «забезпечення науково-аналітичного й експертного супроводження формування і реалі-

зації державної інформаційної політики». У Центрі безпекових досліджень діє відділ інформаційної безпеки та кібербезпеки.

- Центральний НДІ Збройних Сил України (центральна наукова установа ЗС України, створена в лютому 1992 р.), котрий веде наукові дослідження проблем воєнної політики та воєнної стратегії, розвитку інформаційних технологій і впровадження проєктів інформатизації.

- Інститут стратегічних комунікацій Національного університету оборони (НУО) України, який включає кафедру інформаційної боротьби та проводить щорічну Міжнародну науково-практичну конференцію «Стратегічні комунікації у сфері забезпечення національної безпеки та оборони: проблеми, досвід, перспективи».

- Інститут інформаційно-комунікаційних технологій та кібероборони НУО України, створений 2023 р., який включає і кафедри кіберборотьби, електромагнітної боротьби. Зазначимо, що НУО України спільними зусиллями науковців дослідницьких підрозділів та профільних кафедр реалізує довгострокові НДР з тематики інформаційного протиборства та забезпечення захисту морально-психологічної сфери ЗС України.

- Центр воєнно-стратегічних досліджень (ЦВСД) НУО України (створений 30 квітня 2008 р. серед пріоритетної тематики вивчає різноманітні технічні й гуманітарно-технологічні аспекти інформаційно-психологічного протиборства.

- Житомирський військовий інститут (ЖВІ) імені С. П. Корольова посідає особливе місце у системі підготовки військових кадрів та фахових дослідженнях із інформаційного протиборства. Тут склалася наукова школа з проблем інформаційного протиборства, теорії й практики кібернетичної безпеки. ЖВІ готує фахівців розвідки, інформаційної безпеки, радіоелектронної боротьби, інформаційно-телекомунікаційних систем, захисту інформації, застосування безпілотних авіаційних комплексів для ЗС України, інших міністерств та відомств. У ЖВІ діють факультет охорони державної таємниці та інформаційного протиборства, кафедра інформаційної боротьби, яка готує військових фахівців для частин ІПСО ССО ЗС України.

- Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка (ВІ КНУ) веде дослідження з актуальних питань інформаційно-психологічного протиборства, забезпечення інформаційно-психологічної протидії ЗС України, котру виконують науково-дослідний центр (НДЦ) та кафедра зарубіжної воєнної інформації. Серед дослідницьких пріоритетів — проблеми інформаційної безпеки та інформаційно-психологічного протиборства нетрадиційних методів інформаційної боротьби, захисту інформації.

- Інститут спеціального зв'язку та захисту інформації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря

Сікорського» є визнаним навчально-науковим осередком з проблем інформаційної та кібернетичної безпеки (спеціальна кафедра № 1 з підготовка фахівців з кібербезпеки, діє і профільний науковий підрозділ). Високий рівень профільних досліджень забезпечують 15 докторів наук та 51 кандидат наук.

• У Національній академії Служби безпеки України на базі створеного 2004 р. Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки у серпні 2021 р. почав діяти Навчально-науковий інститут інформаційної безпеки та стратегічних комунікацій. Оригінальну структуру закладу утворюють центри кібербезпеки та стратегічних комунікацій, функціонують наукові лабораторії з протидії кіберзагрозам та проактивного забезпечення страткомунікацій.

Окремо доцільно охарактеризувати роль у розвитку перспективних досліджень з інформаційної безпеки «КПІ ім. Ігоря Сікорського», чому суттєво сприяло створення там у серпні 1999 р. кафедри інформаційної безпеки Фізико-технічного інституту, біля витоків якої стояли вчені НАН України та науково-педагогічний склад університету (у липні 2021 р. кафедру об'єднали з кафедрою фізико-технічних засобів захисту інформації¹). На базі кафедри відомий науковець, академік НАН України, ректор КПІ (1992 — липень 2024 р.) М. З. Згуровський 1996 р. заснував наукову школу «Моделювання та безпека складних систем». Нині наукова школа налічує три покоління науковців, чий дослідження охоплюють таку безпекову проблематику: прикладні проблеми кібернетичної безпеки; побудова захищених інформаційно-комунікаційних систем різного класу; дослідження з проектування систем кібернетичної безпеки, що лягли в основу заснування освітньої програми з кібернетичної безпеки².

Найпродуктивнішим з погляду вивчення тематики кібербезпеки став третій період розвитку згаданої наукової школи (з 2015 р. і донині). Суспільна значущість розгортання досліджень у новаційній царині кібербезпеки детермінувалася необхідністю захисту важливих елементів критичної інфраструктури держави й суспільства від кібернетичних атак з використанням шкідливого програмного забезпечення, що можуть призвести до катастрофічних наслідків (див. зокрема: Новіков, О. М., Родіонов, А. М. & Тимошенко, А. О. 2015). У кафедральних дослідженнях беруть участь науковці профільних установ НАН України, знані фахівці в галузі інформаційних технологій, захисту інформації та математичних методів кібербезпеки³.

Вивчення інформаційних технологій входить і до пріоритетної дослідницької проблематики Інституту передових оборонних технологій науково-дослідної частини Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» як структурного

¹ Завідувач кафедри — згаданий доктор технічних наук, професор Д. Ланде (з 2022).

² Наукова школа «Моделювання та безпека складних систем». 2025. URL: <https://salo.li/9f9F311>

³ Кафедра інформаційної безпеки (ІБ) ФТІ. 2025. URL: <https://kpi.ua/ib-fti>

підрозділу КПП, котрий діє в середовищі Всеукраїнської інноваційної екосистеми «Sikorsky Challenge Україна», проваджує аналітичну, експертну, науково-технічну діяльність у сфері національної безпеки та оборони держави¹.

Висновки. В період суверенного буття України й розгортання державотворчих процесів (органічною складовою яких стало творення оборонно-безпечового кластеру державності) продуктивного розвитку набув науковий напрям у царині інформаційного протиборства, сформувалися відповідні спеціалізовані наукові, науково-аналітичні й науково-педагогічні установи (підрозділи), зокрема недержавні. У закладах вищої військової, правоохоронно-спеціальної, відповідної технологічної освіти запроваджено в навчальний процес професійно орієнтовані дисципліни з проблематики інформаційної безпеки та інформаційної боротьби, підготовлено широке коло навчальної літератури. Тематика ж наукових досліджень сфокусувала-ся у межах таких основних й змістовно пов'язаних напрямів:

- вивчення ретроспективи (історичного шляху) розвитку інформаційного протиборства та структур з його ведення, світового досвіду інформаційно-психологічної боротьби, узагальнення теорії та практики психологічних і інформаційних операцій у сучасних локальних війнах і збройних конфліктах;
- розробка концептуальних та організаційно-правових основ забезпечення інформаційної безпеки й інформаційного протиборства в інтересах розвитку (удосконалення) цього сегменту сектору безпеки і оборони України;
- визначення теоретико-методологічних засад сутності та змісту інформаційно-психологічного впливу (операцій) як складової неконвенційної (гібридної) воєнно-політичної конфліктності;
- студіювання й адаптація до національних умов оборонно-безпечового будівництва властивих країнам — членам НАТО та ЄС доктринальних поглядів, форм і методів забезпечення інформаційної безпеки й ведення інформаційно-психологічного протиборства (зокрема — досвіду творення системи стратегічних комунікацій);
- вивчення тактики, технологій проведення інформаційних (психологічних) операцій, питань організації діяльності структур інформаційного протиборства або інформаційної безпеки різної відомчої належності (функціонального спрямування);
- дослідження технологій, методик цілеспрямованого інформаційно-психологічного впливу різної природи (психолінгвістичного, наприклад) на свідомість людини, цільових аудиторій тощо.

Окремого дослідження, на нашу думку, потребує встановлення ступеня ефективності впровадження результатів наукових пошуків у царині інформ-

¹ Інститут передових оборонних технологій. 2025. URL: <https://salo.li/570b36b>

ційного протидіювання в практику діяльності відповідних органів (структур) сектору безпеки і оборони України — передовсім, Центру протидії дезінформації, профільних структур (центрів ПсО) ССО, Командування Військ зв'язку й кібернетичної безпеки Збройних Сил України, Департаменту контролю зовнішнього захисту інформаційної безпеки СБ України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також Міністерства культури та стратегічних комунікацій України.

Агаєв, Н. А., Герасименко, М. В. & Дикун, В. Г. та ін. 2020. Гібридна війна Росії проти України: інформаційний вимір : навч. посіб. Київ: НДЦ ГП ЗС України. 186 с.

Агаєв, Н. А., Дикун, В. Г., & Чорний, В. С. та ін. 2020. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: підручник: у 2 ч. Ч. 1. вид. 2-е, перероб. зі змін. та допов. Бровари: ТОВ 7БЦ. 754 с.

Алещенко, В. І. 2019 а. Морально-психологічне забезпечення сил оборони держави. *Наука і оборона*. № 1. С. 25–30.

Алещенко, В. І. 2019 б. Особливості сучасних психологічних операцій Російської Федерації в умовах гібридної війни. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. № 3. С. 160–164.

Бобков, Ф. Д. & Сидоренко, А. Г. 1976. *Общая характеристика идеологической диверсии империалистических государств против СССР*. Москва: РИО ВКШ КГБ СССР. 128 с.

Варварцев, М. М. 1976. *Буржуазное «українознавство» — знаряддя ідеологічних диверсій імперіалізму*. Київ: Наукова думка. 188 с.

Веденєєв, Д. & Сеґеда, С. Становлення структур інформаційно-психологічного протидіювання Збройних Сил України (1991–2021 рр.). *Війна: держава, суспільство, особа. Збірник наукових статей*. Гол. ред. акад. В. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023. С. 638–656.

Веденєєв, Д. В. & Семенюк, О. Г. 2023. Досвід організації інформаційно-психологічного забезпечення миротворчих контингентів Збройних Сил України як засобу запобігання військових злочинів (на матеріалах місії в Іраку у 2003–2005 рр.). *Military Offences and War Crimes: Background, Theory and Practice: Collective Monograph* / Ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia: Baltija Publishing. С. 139–163.

Волковский, Н. Л. 2003. *История информационных войн*. В 2 ч. Ч. 2. Санкт-Петербург: Полигон. 736 с.

Волкогонов, Д. А. 1983. *Психологическая война. Подрывные действия империализма в области общественного сознания*. Москва: Воениздат. 287 с.

Гаврильців, М. Т. 2020. Інформаційна безпека держави у системі національної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2. С. 200–203.

Горбулін, В. П., Додонов, О. Г. & Ланде, Д. В. 2009. *Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання*: монографія. Київ: Інтертехнологія. 164 с.

Горелов, М. Є., Камінський, Є. Є. & Клименко, Т. Г. 1988. *Командос «психологічної війни»*. Львів: Каменярь, 1988. 111 с.

Грицаєнко, А. В., Мерзликин, Н. В. & Сидоренко, А. Г. 1990. *Аппарат подрывной деятельности, направленной против советского конституционного строя*. Москва: ВКШ КГБ СССР. 112 с.

Дзюба, М. Т., Жарков, Я. М. & Замаруєва, І. В. та ін. 2007. *Основи організації та проведення інформаційно-психологічних операцій в інтересах ЗС України*: Навч. посіб. Київ: ВІ КНУ. 77 с.

Жарков, Я. М. & Беседіна, Л. М. 2009. Досвід виконання завдань в Іраку підрозділами ІПСО ЗС України у складі багатонаціональних сил. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету*. Вип. 20. С. 178–184.

Жарков, Я. М. 2006. Історичні передумови виникнення системи інформаційно-психологічних операцій у ЗС України. *Матеріали Всеармійської наук.-практич. конф. «Модернізація змісту морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) в умовах переходу ЗС України на контрактну основу комплектування»* від 26.04.2006. Київ: НАОУ. С. 15–21.

Жарков, Я. М, Петрик, В.М. & Присяжнюк, М.М. 2013. *Інформаційно-психологічне протиборство (еволюція та сучасність)*. Монографія. Київ: ВІПОЛ. 248 с.

Капштик, О. В. 2018. Характеристика державних механізмів стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони України. *Інвестиції: практика та досвід*. № 17. С. 97–101.

Компанцева, Л. Ф., Остроухов, В. В. & Петрик, В. М. та інші. 2012. *Історія інформаційно-психологічного протиборства*: Підручник. Київ: ВІПОЛ. 212 с.

Куйбіда, В., Бебик, В. & Дмитренко, М. та ін. 2019. *Національна безпека в умовах інформаційних та гібридних війн*: монографія. Київ: НАДУ. 384 с.

Курбан, О. В. 2016. *Сучасні інформаційні війни в мережевому он-лайн просторі*: навчальний посібник. Київ: ВІКНУ. 286 с.

Левенко, О. С. 1981. *Диверсія без динаміту*. Львів: Каменяр. 87 с.

Литвиненко, О. 1999. Інформаційні впливи та інформаційні операції: механізми самоорганізації. *Людина і політика*. № 6. С. 32–36.

Литвиненко, О. В. 2003. *Інформаційні впливи та операції*: монографія. Київ: НІСД. 240 с.

Новіков, О. М., Родіонов, А. М. & Тимошенко, А. О. 2015. *Моделі та методи кібернетичного захисту інформаційно-комунікаційних систем на основі логіко-ймовірнісного підходу*. Київ: Політехніка. 276 с.

Парахонський, Б. О. & Яворська Г. М. 2019. *Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл*: монографія. Київ: НІСД, 560 с.

Петрик, В. М., Бедь, В. В. & Присяжнюк, М. М. та ін. 2018. *Інформаційно-психологічне протиборство*: підручник. Вид. 2 перекл., доп. та переробл. Київ: ВІПОЛ. 386 с.

Пилипчук, В. Г., Компанцева, Л. Ф. & Кудінов, С. С. та ін. 2018. *Становлення і розвиток системи стратегічних комунікацій сектору безпеки і оборони України*: монографія. Київ: АртЕк. 286 с.

Почепцов, Г. Г. 2000. *Информационные войны*. Москва: Рефл-бук; Київ: Ваклер. 576 с.

Почепцов, Г. 2015. *Сучасні інформаційні війни*. Київ: НАУКМА. 497 с.

Странніков, А.М. 2006. *Інформаційна боротьба у воєнних конфліктах другої половини ХХ століття*. Київ: Альтерпрес. 192 с.

Ткачук, П. П., Гула, Р. В. & Сивак, І. О. 2015. *Інформаційна війна і національна безпека*. Львів: НА СБУ. 265 с.

Толубко, В. Б. & Рось, А. О. 2002. Складові інформаційної боротьби. *Наука і оборона*. № 2. С. 23–28.

Толубко, В. Б., Жарков, Я. М. & Замарусь І. В. та ін. 2004. *Підготовка і ведення інформаційної боротьби в Збройних Силах*: Навч. посіб. Київ: НАОУ. 280 с.

Уханова, Н. С. 2022. *Проблеми протидії негативним інформаційним впливам та захисту інформаційної безпеки людини і суспільства*: монографія. Київ-Одеса: Фенікс. 120 с.

Черник, П. & Шумка, А. 2008. Інформаційно-психологічні операції у війнах та збройних конфліктах другої половини ХХ — початку ХХІ ст. *Вісник НУ «Львівська політехніка»*. № 634. С. 126–133.

Щербак, В. Г. & Камінський, Є. Є. 1983. *Український буржуазний націоналізм в психологічній війні американського імперіалізму*. Київ: Наукова думка. 138 с.

Witner, G. R. 2020. Defining Hybrid Warfare. *Per Concordian*. Vol. 10. Issue 1. P. 8–10.

Ahaiev, N. A., Herasymenko, M. V. & Dykun, V. H. ta in. 2020. *Hibrydna viina Rosii proty Ukrainy: informatsiyni vymir* [Russia's Hybrid War Against Ukraine: the Informational Dimension]: navch. posib. Kyiv: NDTs HP ZS Ukrainy. 186 s. [In Ukrainian].

Ahaiev, N. A., Dykun, V. H. & Chornyi, V. S. ta in. 2020. *Moralno-psykholohichne zabezpechennia u Zbroinykh Sylakh Ukrainy* [Moral and Psychological Support in the Armed Forces of Ukraine]: pidruchnyk: u 2 ch. Ch. 1. Vyd. 2-e, pererob. zi zmin. ta dopov. Brovary: TOV 7BTs. 754 s. [In Ukrainian].

Aleshchenko, V. I. 2019a. Moralno-psykholohichne zabezpechennia syl oborony derzhavy [Moral and Psychological Support for the State Defense Forces]. *Nauka i oborona*. № 1. S. 25–30. [In Ukrainian].

Aleshchenko, V. I. 2019 b. Osoblyvosti suchasnykh psykholohichnykh operatsii Rosiiskoi Federatsii v umovakh hibrydnoi viiny [Features of Modern Psychological Operations of the Russian Federation]. *Suchasni informatsiini tekhnologii u sferi bezpeky ta oborony*. № 3. S. 160–164. [In Ukrainian].

Bobkov, F. D. & Sydorenko, A. H. 1976. *Obshchaia kharakterystyka ydeolohicheskoi dyversyy ymperyalytycheskykh hosudarstv protyv SSSR* [General Characteristics of the Ideological Sabotage of Imperialist States against the USSR]. Moskva: RYO VKSh KHB SSSR. 128 s. [In Russian].

Varvartsev, M. M. 1976. *Burzhuazne «ukrainoznavstvo» — znariaddia ideolohichnykh dyversii imperializmu* [Bourgeois «Ukrainian Studies» — a Tool of Ideological Subversion by Imperialism]. Kyiv: Naukova dumka. 188 s. [In Ukrainian].

Viedienieiev, D. & Sehedra, S. Stanovlennia struktur informatsiino-psykholohichnoho protyborstva Zbroinykh Syl Ukrainy (1991–2021 rr.) [Formation of Information and Psychological Confrontation Structures of the Armed Forces of Ukraine]. *Viina: derzhava, suspilstvo, osoba*. Zbirnyk naukovykh statei. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2023. S. 638–656. [In Ukrainian].

Viedienieiev, D. V. & Semeniuk, O. H. 2023. Dosvid orhanizatsii informatsiino-psykholohichnoho zabezpechennia myrotvorchykh kontynhentiv Zbroinykh Syl Ukrainy yak zasobu zapobihannia viiskovykh zlochyniv (na materialakh misii v Iraku u 2003–2005 rr.) [Experience in Organizing Information and Psychological Support for Peacekeeping Contingents of the Armed Forces of Ukraine as a Means of Preventing War Crimes]. *Military Offences and War Crimes: Background, Theory and Practice* / Ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia: Baltija Publishing. S. 139–163. [In Ukrainian].

Volkovskiy, N. L. 2003. *Istoriya ynfarmatsyonnykh voyn*. V 2 ch. Ch. 2. [History of Information Wars History of Information Wars]. Sankt-Peterburg: Polyhon. 736 s. [In Russian].

Volkohonov, D. A. 1983. *Psykholohycheskaia voina. Podryvnye deistviy imperyalizma v oblasti obshchestvennogo soznaniya* [Psychological Warfare. Subversive Actions of Imperialism in the Field of Public Consciousness]. Moskva: Voenyzdat. 287 s. [In Russian].

Havryltsiv, M. T. 2020. Informatsiina bezpeka derzhavy u systemi natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Information Security of the State in the National Security System of Ukraine]. *Yurydychni naukovyi elektronni zhurnal*. № 2. S. 200–203. [In Ukrainian].

Horbulin, V. P., Dodonov, O. H. & Lande, D. V. 2009. *Informatsiini operatsii ta bezpeka suspilstva: zahrozy, protydia, modeliuвання*. [Information Operations and Public Security]: monohrafiia. Kyiv: Intertekhnolohiia. 164 s. [In Ukrainian].

Horielov, M. Іe., Kaminskyi, Ye. Іe. & Klymenko, T. H. 1988. *Komandos «psykholohichnoi viiny»* [«Psychological Warfare» Commandos]. Lviv: Kameniar, 1988. 111 s. [In Ukrainian].

Hrytsaenko, A. V., Merzlykyn, N. V. & Sydorenko, A. H. 1990. *Apparat podrivnoi diiatelnosti, napravlennoi protyv sovetskoho konstitutsyonnoho stroia* [An Apparatus for Subversive Activities Directed Against the Soviet Constitutional Order]. Moskva: VKSh KHB SSSR. 112 s. [In Russian].

Dziuba, M. T., Zharkov, Ya. M. & Zamarueva, I. V. ta inshi. 2007. *Osnovy orhanizatsii ta provedennia informatsiino-psykholohichnykh operatsii v interesakh ZS Ukrainy* [Fundamentals of Organizing and Conducting Information and Psychological Operations in the Interests of the Armed Forces of Ukraine]: Navch. posib. Kyiv: VI KNU. 77 s. [In Ukrainian].

Zharkov, Ya. M. 2006. *Istorychni peredumovy vynyknennia systemy informatsiino-psykholohichnykh operatsii u ZS Ukrainy* [Historical Prerequisites for the Emergence of the Information and Psychological Operations System in the Armed Forces of Ukraine]. Materialy Vsearmiiskoi nauk.-praktych. konf. «Modernizatsiia zmistu moralno-psykholohichnoho zabezpechennia diialnosti viisk (syl) v umovakh perekhodu ZS Ukrainy na kontraktnu osnovu komplektuvannia». vid 26.04.2006. Kyiv: NAOU. S. 15–21. [In Ukrainian].

Zharkov, Ya. M., Petryk, V. M. & Prysiazniuk, M. M. 2013. *Informatsiino-psykholohichne protyborstvo (evoliutsiia ta suchasnist)* [Informational-Psychological Confrontation (Evolution and Modernity)]. Monohrafiia. Kyiv: VIPOL. 248 s. [In Ukrainian].

Kapshtyk, O. V. 2018. *Kharakterystyka derzhavnykh mekhanizmiv stratehichnykh komunikatsii u sektori bezpeky i oborony Ukrainy* [Characteristics of State Mechanisms of Strategic Communications in the Security and Defense Sector of Ukraine]. *Investytzii: praktyka ta dosvid*. № 17. S. 97–101. [In Ukrainian].

Kompanitseva, L. F., Ostroukhov, V. V. & Petryk, V. M. ta inshi. 2012. *Istoriia informatsiino-psykholohichnoho protyborstva* [History of Informational and Psychological confrontation]: Pidruchnyk. Kyiv: VIPOL. 212 s. [In Ukrainian].

Kuibida, V., Bebyk, V. & Dmytrenko, M. ta in. 2019. *Natsionalna bezpeka v umovakh informatsiinykh ta hibrydnykh viin* [National Security in the Context of Information and Hybrid Wars]: monohrafiia. Kyiv: NADU. 384 s. [In Ukrainian].

Kurban, O. V. 2016. *Suchasni informatsiini viiny v merezhevomu on-lain prostori: navchalnyi posibnyk* [Modern Information Wars in the Online Space]. Kyiv: VIKNU. 286 s. [In Ukrainian].

Levenko, O. S. 1981. *Dyversiiia bez dynamitu* [Diversion without Dynamite]. Lviv: Kameniar. 87 s. [In Ukrainian].

Lytvynenko, O. 1999. Informatsiini vplyvy ta informatsiini operatsii: mekhanizmy samoorhanizatsii [Information Influences and Information Operations: Mechanisms of Self-Organization]. *Liudyna i polityka*. № 6. S. 32–36. [In Ukrainian].

Lytvynenko, O. V. 2003. *Informatsiini vplyvy ta operatsii* [Informational Influences and Operations]: monohrafiia. Kyiv: NISD. 240 s. [In Ukrainian].

Novikov, O. M., Rodionov, A. M. & Tymoshenko, A. O. 2015. *Modeli ta metody kibernetychnoho zakhystu informatsiino-komunikatsiinykh system na osnovi lohiko-ymovirnisnogo pidkhodu* [Models and Methods of Cyber Protection of Information and Communication Systems]. Kyiv: Politekhnyka. 276 s. [In Ukrainian].

Petryk, V. M., Bed, V. V. & Prysiazniuk, M. M. ta in. 2018. *Informatsiino-psykholohichne protyborstvo: pidruchnyk. Vydannia druhe perekladene, dopovnene ta pereroblene* [Informational and Psychological Confrontation Informational and Psychological Confrontation]. Kyiv: VIPOL. 386 s. [In Ukrainian].

Pylypchuk, V. H., Kompantseva, L. F. & Kudinov, S. S. ta in. 2018. *Stanovlennia i rozvytok systemy stratehichnykh komunikatsii sektoru bezpeky i oborony Ukrainy* [Formation and Development of the Strategic Communications System of the Security and Defense Sector of Ukraine]: monohrafiia. Kyiv: ArtEk. 286 s. [In Ukrainian].

Pocheptsov, H. H. *Informatsyionnye voyny* [Information Wars]. Moskva: Refl-buk; Kiev: Vakler. 2000. 576 s. [In Russian].

Strannikov, A. M. 2006. *Informatsiina borotba u voiennykh konfliktakh druhoi polovyny XX stolittia* [Information Struggle in Military Conflicts of the Second Half of the 20th Century]. Kyiv: Alterpres. 192 s. [In Ukrainian].

Tkachuk, P. P., Hula, R. V. & Syvak I. O. 2015. *Informatsiina viina i natsionalna bezpeka* [Information Warfare and National Security Information Warfare and National Security]. Lviv: NA SVU. 265 s. [In Ukrainian].

Tolubko, V. B. & Ros, A. O. 2002. Skladovi informatsiinoi borotby [Components of Information Warfare]. *Nauka i oborona*. № 2. S. 23–28. [In Ukrainian].

Tolubko, V. B., Zharkov, Ya. M. & Zamaruieva, I. V. ta in. 2004. *Pidhotovka i vedennia informatsiinoi borotby v Zbroinykh Sylakh* [Preparation and Conduct of Information Warfare in Zbroinykh Sylakh]. Navch. posib. Kyiv: NAOU. 280 s. [In Ukrainian].

Ukhanova, N. S. 2022. *Problemy protydii nehatyvnym informatsiynym vplyvam ta zakhystu informatsiinoi bezpeky liudyny i suspilstva* [Problems of Countering Negative Information Influences and Protecting the Information Security of Individuals and Society]: monohrafiia. Kyiv-Odesa: Feniks. 120 s. [In Ukrainian].

Chernyk, P. & Shumka, A. 2008. Informatsiino-psykholohichni operatsii u viinakh ta zbroinykh konfliktakh druhoi polovyny XX — pochatku XXI st. [Information and Psychological Operations in Wars and Armed Conflicts of the Second Half of the XX — Early XXI Centuries]. *Visnyk NU «Lvivska politehnika»*. № 634. S. 126–133. [In Ukrainian].

Shcherbak, V. H. & Kamynskyi, Ye. Ie. 1983. *Ukrainskyi burzhuaznyi natsionalizm v psykholohichnii viini amerykansko imperializmu* [Ukrainian Bourgeois Nationalism in the Psychological Warfare of American Imperialism]. Kyiv: Naukova dumka. 138 s. [In Ukrainian].

Witner, G. R. 2020. Defining Hybrid Warfare. *Per Concordian*. Vol. 10. Issue 1. P. 8–10.